

Ilona Čiužauskaitė, Jonas Šlekys

VYTAUTO VANAGO
MOKSLINĖS BIOGRAFIJOS
ESKIZAS

Rytų Aukštaitijos žemė išugdė lietuvių kultūrai ir mokslui daug nusipelnusių žmonių, tarp jų ir literatūros tyrinėtoją Vytautą Vanagą, kuriam 2005 metų rugsėjo 26 d. sukako apvalus jubiliejus, kukliai paminėtas artimiausių bičiulių ir bendražygių ratelyje. Šio mokslininko ypatingą darbštumą liudija daugiau nei keturi šimtai publikacijų, kurios kartu sudėjęs sudaro maždaug 28 000 puslapių.

Betgi pradžioje šiek tiek duomenų apie šio šviesaus žmogaus biografiją. Rokiškio apskrities Kamajų valsčiaus Gudiškio dvare 1923 m. buvo 3 kiemai, kuriuose gyveno 43 žmonės¹. Šiame dvare netrukus apsigyveno ir V. Vanago tėvai – Antanas (1905–1983), kilęs iš Samošiškio kaimo, Svėdasų parapijos, ir motina Marija Juškaitė (1905–1983), kilusi iš Raguvos parapijos. Susituokę 1928 m.², jie 1930 m. rugsėjo 26 d. susilaukė sūnaus Vytauto. 1939 m. rudenį Vanagų pirmagimis pradėjo lankyti keturių klasių Minčiūnų pradžios mokyklą. Ją baigęs, 1943 m. rudenį mokslą tęsė penktame Duokiškio šešių skyrių mokyklos, kuriai vadovavo Matas Tylas, skyriuje.

1944 m. rudenį V. Vanagas įstojo į Svėdasų progimnazijos antrąją klasę. Laikai buvo labai neramūs. Kaip pažymi Raimondas Guobis, „moksleivių ir mokytojų dauguma buvo patriotiškai nusiteikę, tikėjo,

¹ *Lietuvos apgyventos vietos*: Pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys, Kaunas: Finansų ministerija, Centralinis statistikos biuras, 1925, p. 236.

² Visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas 1942. 05. 27. – Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. R – 743, ap. 2, b. 5276, l. 31.

kad pasibaigus karui, bolševikai iš Lietuvos išeis. Tačiau taip neįvyko. Į gimnaziją skverbėsi melo ir prievartos imperijos ideologija, skaudūs „Stalino saulės“ spinduliai“³. Negalėdami to pakęsti, į mišką partizanauti išėjo ir netrukus žuvo net trys gimnazijos mokytojai: Jonas Matulis, Romas Bagdonas ir Vytautas Didžiulis.

Gimnazijoje lituanistai dažnai keitėsi, tačiau nuo 1948 m. rudens atėjęs Jonas Beleckas išliko ilgai ir sugebėjo įkvėpti mokiniams meilę gimtajai kalbai ir literatūrai, kurią dėstė labai sistemingai iš savo užrašų. Jis įsteigė ir literatūrą būrelį, kuriam vadovavo V. Vanagas⁴.

Pats jubiliasas 1957 m. gegužės 4 d. rašytoje autobiografijoje pažymi: „Šią mokyklą baigiau 1951 metais. Gavęs brandos atestatą, metus praleidau tėvų gyvenamame kolūkyje, dirbdamas kolūkiečių laukininkystės brigadoje, o vėliau kurį laiką dirbau brigadininku. Tačiau jausdamas patraukimą mokytis, nusprendžiau stoti į kurią nors aukštąją mokyklą. Pasirinkau Vilniaus valstybinio universiteto Istorijos–Filologijos fak. lietuvių kalb. ir literatūros specialybę, kadangi kalbos, o ypač literatūros dalykai man buvo artimiausi dar vidurinės mokyklos suole“.

Taigi 1952 m. rudenį V. Vanagas tapo vienu iš penkiasdešimties studentų, priimtų į šią specialybę. Visus studijų metus gyveno „Taurro“ bendrabutyje. Gerai išmoko užsienio kalbų: lenkų kalbą jau pirmajame kurse jam dėstė Elena Samaniūtė (vėliau Otrembskienė), vokiečių kalbą – Emilija Vengrienė (penkis semestrus), o lotynų – Jonas Dumčius (irgi penkis semestrus). Senąją lietuvių literatūrą per du semestrus visiems lituanistams išdėstė Jurgis Lebedys, tarp studentų turėjęs didelį autoritetą. Būtent pas docentą J. Lebedį ir V. Vanagas rašė pirmuosius savo darbus: seminarinį – apie Simono Vaišnorio „Žemčiūgą teologišką“, o kursinį – apie Simono Daukanto „Pasakas Fedro“. Apie Lebedžio vaidmenį studijų metu pats Vanagas rašo:

³ Raimondas Guobis, „Svėdasiškiai, kritę už Tėvynę“, *Anykšta*, Anykščiai, 1995 03 04, nr. 18, p. 3.

⁴ Vincas Kuzmickas, „Vytautui Vanagai – 50“, *Pergalė*, 1980, nr. 11, p. 184.

„Skiepydamas meilę lituanisto profesijai, sąmoningą pažiūrą į senąją literatūrą ir jos reikšmės dabarčiai supratimą, jis kurstė studentuose kūrybiškumo ugnį, ugdė filologus, kuriems mokslinis darbas būtų dvasinis poreikis“⁵. Lebedžio vadovaujamas Vanagas parašė diplominį darbą „G. Ostermejeris kaip literatūros istorikas“.

Baigdamas studijas, dar prieš valstybinius egzaminus Vanagas 1957 m. gegužės 4 d. parašė prašymą Lietuvos kalbos ir literatūros instituto direktoriui, prašydamas priimti jį Institutą jaunesniuoju moksliniu bendradarbiu. Matyt, tuo pačiu metu Istorijos–Filologijos fakulteto dekanas docentas Jono Palonio Vanagai išduotoje charakteristikoje rašoma: „Universitete mokėsi tik labai gerais pažymiais, dalyvavo moksliniame lietuvių literatūros istorijos būrelyje. Grupės studentų tarpe išsiskyrė savo gabumais, plačiu išsilavinimu, o taip pat kruopštumu, polinkiu į rimtą mokslinį darbą. Pedagoginę praktiką atliko labai gerai. Tinka moksliniam ir pedagoginiam darbui“.

Valstybinės egzaminų komisijos 1957 m. birželio 21 d. nutarimu Vanagai buvo pripažinta filologo ir vidurinės mokyklos lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo kvalifikacija. O liepos 1 d. jis gavo diplomą su pagyrimu Ž Nr. 484401.

Deja, dėl įsidarbinimo Institute iškilo sunkumų, nes baigdamas Universitetą Vanagas gavo paskyrimą mokytojauti į Obelius. Tarpininkaujant akademikui Kostui Korsakui Švietimo ministerija sutiko Vanagą atleisti iš savo žinybos.

Tad baigęs studijas, Vanagas visą tolesnį savo gyvenimą susiejo su Lietuvos kalbos ir literatūros institutu, į kurį buvo priimtas 1957 m. rugšėjo 11 d. ir paskirtas Lietuvos literatūros sekretoriaus vyr. laborantu⁶. Netrukus, spalio 16 d., jis buvo iš šių pareigų atleistas ir paskirtas jaunesniuoju moksliniu bendradarbiu. Lapkričio 1 d. pervestas į

⁵ Vytautas Vanagas, „Jurgis Lebedys mokslininkas ir pedagogas“, in: *Literatūra*, Vilnius, 1971, t. 14, sąs. 1, p. 18.

⁶ Duomenys apie veiklą Institute imami iš šaltinio: *Vanagas Vytautas, Antano*: Asmens byla Nr. 38. – Dokumentas saugomas Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto direkcijoje.

Ikitarybinės lietuvių literatūros skyrių toms pačioms pareigoms. 1966 m. vedė Dialektologijos ir kalbos istorijos skyriaus mokslinę bendradarbę Birutę Rokaitę. Kandidatinę disertaciją „Antanas Strazdas“ apgynė Vilniaus universitete 1967 m. gegužės 30 d. Aukščiausioji atestacinė komisija Maskvoje filologijos mokslų kandidato diplomą patvirtino 1967 m. spalio 14 d. Už nuopelnus lietuvių literatūros mokslui ir aktyvią visuomeninę veiklą 50-ties metų sukakties proga 1980 m. rugsėjo 8 d. apdovanotas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Prezidiumo garbės raštu. Nuo 1981 m. sausio 2 d. paskirtas vyresniuoju moksliniu bendradarbiu.

Vytautas Vanagas aktyviai reiškėsi Instituto visuomeninėje veikloje: 1980–1984 m. buvo profesinės sąjungos komiteto pirmininko pavaduotojas, o 1984–1986 m. – jos pirmininkas. Be to, buvo „Lietuvos TSR bibliografijos“ redakcinės kolegijos narys, „Tarybų Lietuvos enciklopedijos“ mokslinis konsultantas. Aštuntą–devintą dešimtmečius jis dar skaitė specialius kursus Vilniaus universiteto Filologijos ir Istorijos fakultetų studentams ir ne vienerius metus buvo Filologijos fakulteto lituanistų valstybinių egzaminų komisijos pirmininkas.

Ikitarybinės lietuvių literatūros skyriuje 1988 m. gruodžio 1 d. buvo sudaryta tekstologijos grupė, o Vanagas paskirtas jos vadovu. 1989 m. lapkričio 1 d. grupė perorganizuota į Tekstologijos skyrių.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas ir Vytauto Didžiojo universitetas 1993 m. rugsėjo 23 d. Vytautui Vanagai suteikė habilituoto daktaro mokslo laipsnį už literatūrologijos darbą „Dionizas Poška“. Nuo 1993 m. spalio 20 d. Vanagas eina vyriausiojo mokslinio bendradarbio (nuo 2002 m. vasario 1 d. – vyriausiojo mokslo darbuotojo) pareigas.

Tituluotas mokslininkas, pripažinimo seniai sulaukęs tekstologas daug prisidėjo rengiant mokslinius kadrus. Pavyzdžiui, vien 1993–1998 m. vadovavo keturių doktorantų darbams, buvo šešių habilitacinių ir aštuonių daktaro disertacijų gynimo komitetų narys, oponavo dviem daktaro disertacijoms. Tekstologijos skyriaus vadovu

Vanagas išbuvo ligi 2003 m. balandžio 30 d. Dabar Institute jis dirba pagal autorinę sutartį.

Norint deramai įvertinti visus mokslininko literatūrologinius veikalus, reikėtų rašyti monografiją. Todėl šiame straipsnyje apsiribosime, aptardami tik svarbiausius jo darbus ir pagrindines veiklos sritis.

Į lietuvių kultūros istoriją Vanagas įeis pirmiausia kaip Antano Strazdo tyrinėtojas. Jo „strazdinis“ laikotarpis užtruko beveik du dešimtmečius: pirmąją publikaciją apie poetą jis paskelbė 1961 m., paskutiniąją – 1977 m. O centre – disertacija „Antanas Strazdas“⁷, beje, labai gerai įvertinta oficialiojo oponento profesoriaus Jurgio Lebedžio⁸. Išspausdinta monografija nuo disertacijos mažai kuo skiriasi – joje kitaip suformuluota tik pratarmė ir paskutinis skyrius, Strazdo poezijos vertinimas ir jos reikšmė“. Šiaip devyni monografijos skyriai yra beveik visiškai identiški, tik stilistiškai kiek pašlifuoti „Vagos“ leidyklos redaktoriaus Petro Čiurlio. Sutampa ir šaltinių sąrašas. Išspausdintoji knyga papildyta 90 dokumentų, kurie disertacijoje cituojami, tačiau ištiesai nepateikiami. Monografija buvo pasirašyta spaudai 1968 m. lapkričio 5 d., bet dėl gana sudėtingo teksto (ypač priedų) jos spausdinimas kiek užtruko. „Antanas Strazdas“ pasirodė 1969 m. vasarį 5000 egzempliorių tiražu. Knygą sudaro pratarmė, devyni skyriai, pabaiga, priedai, šaltiniai, sutrumpinimai, pavardžių rodyklė ir iliustracijų sąrašas.

Monografijos apžvalgą, matyt, tikslinga pradėti nuo jos pabaigoje suformuluotos tezės, jog „Strazdas – ir asmenybė, ir poetas – yra unikali, nepakartojama figūra visoje lietuvių literatūroje bei kultūroje“⁹.

⁷ Vytautas Vanagas, *Antanas Strazdas*: Disertacija filologijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, mokslinis vadovas – Lietuvos TSR MA akademikas, prof., fil. m. dr. K. Korsakas, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1967, 340 p. (mašinėraštis). – Dokumentas saugomas: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F 76 – Ds 776.

⁸ Jurgis Lebedys, „V. Vanago disertacija „Antanas Strazdas““, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, t. 2: *Recenzijos, paskaitos, sumanymai*, paruošė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 77–82.

⁹ Vytautas Vanagas, *Antanas Strazdas*, redagavo Kostas Korsakas, Vilnius: Vaga, 1968, p. 257.

Pats Vanagas prisipažįsta, jog rašydamas monografiją turėjęs tikslą kilstelėti Strazdą nuo liaudies dainų kūrėjo iki savo epochos idėjas išreiškusio individualaus poeto.

Taigi pirmajame skyriuje „Kilmės klausimai“ Vanagas iš esmės išsprendė labai sudėtingą klausimą, kada ir kur gimė poetas. Dėl jo gimimo laiko iki pat 1967 m. egzistavo didelė painiava. Pasirodo, kad „XVIII a. viduryje Kriaunų parapijoje yra gyvenusios dvi Strazdų šeimos, – Andriaus ir Jono, – ir abi turėjusios po sūnų, pakrikštytą Antano vardu“¹⁰. Lygindamas faktus mokslininkas iškėlė prielaidą, kad „poetas Antanas Strazdas gimė 1760 m. kovo 9 d., Andriaus ir Sofijos Strazdų šeimoje, Kriaunų parapijoje, Astravo kaime, kuris dabar vadinasi Margėnais ir priklauso Rokiškio rajonui“¹¹. Ši prielaida tapo nenuginčijamu faktu, kai Juozas Leblionka 1979 m. nustatė, jog kitas „Antanas Strazdas, Jono sūnus, gimė 1763 m. birželio 4 d. Kriaunų parapijos Astravo kaime. Apie 1774 metus jis su tėvais persikraustė į gretimos Kamajų parapijos Bajoriškių kaimą, kuriame ir mirė 1793 m. sausio 21 d., nebuvo nei dvasininkas, nei poetas“¹².

Antrajame skyriuje „Mokymosi aplinkybės“ tyrinėtojas aptaria Strazdo mokymąsi bent penkiose pojėzuitinėse kolegijose: Kražių, Šenbergo, Ilūkstės, Daugpilio ir Polocko, nes, matyt, jis „buvo kažkokio jėzuito globotinis ar tarnas“¹³. Galimas dalykas, kad Strazdas studijavo ir Vyriausioje Lietuvos mokykloje Vilniuje, ir visiškai tikra – būsimasis poetas mokėsi Varnių kunigų seminarijoje.

Ypač įdomus ir informatyvus trečiasis skyrius „Kunigystė, jos venginiai ir konfliktai“. Remdamasis archyviniais šaltiniais, Vanagas dėmesingai seka metai po metų Strazdo kunigystės kelią. Poeto kunigautų vietų sąrašas pasirodo iš tiesų įspūdingas. Dramatiški

¹⁰ *Ibid.*, p. 17.

¹¹ *Ibid.*, p. 24.

¹² Juozas Leblionka, „Nustatyta poeto A. Strazdo tapatybė“, *Literatūra ir menas*, 1979 05 12, nr. 19, p. 16.

¹³ Vytautas Vanagas, *op. cit.*, p. 36.

puslapiai – apie Strazdo uždarymą į Pažaislio vienuolyną ir tragiški – apie paskutiniuosius jo gyvenimo metus.

Ketvirtajame skyriuje „Asmenybės ir pažiūrų bruožai“ bandoma suvokti poeto asmens sudėtingumą. Psichologinį Strazdo portretą Vanagas duoda gana taiklų: „nepaprastai judrus, gyvas, ūmus, [...] atrodo, dažnai nepastovus ir [...] nervingas. [...] imlus aplinkos įspūdžiams ir labai impulsyvus. Į viską jis reaguodavo karštai, o sprendimus darydavo greitai. Supykęs ir užsidegęs, jis dažnai leisdavo jausmams nustelbti protą, ir jo užsidegimas nebuvo greitai išblėstantis. Atrodo, ypač ilgai Strazdas neatleisdavo, patyręs kokią nuoskaudą ar įžeidimą. Tokiais atvejais jam nebuvo svetimas keršto jausmas [...]“¹⁴. Tyrinėtojas konstatuoja, jog poetas buvo gana išsilavinęs žmogus: be lenkų ir lotynų, mokėjo dar ir rusų bei latvių kalbas. Vanagas teisingai įvardija ir Strazdo konflikto su bažnytine hierarchija priežastis: „veltui atliekamais konfesiniais patarnavimais bei panieka turtui šokiravo dvasininkijos įpročius ir kėlė bažnytinės vyresnybės nepasitenkinimą“¹⁵, be to – „išgerdavo su saiku“, o ypač – „laužė svarbiausią katalikų dvasininkijos kanoną – celibatą, to savo poelgio niekuo nedangstydamas ir neveidmainiaudamas“¹⁶. Beje, iš J. Lebionkos 1974 m. straipsnio beveik nebeliko abejonių, kad sūnų Pranciškų Antaną Strazdas tikrai turėjo¹⁷.

Penktajame skyriuje „Literatūriniai darbai ir užmojai“ aptariamos aplinkybės, kada ir kodėl Antanas Strazdas pradėjo ciliuoti, o ypač – jo kova su Vilniaus cenzūros komitetu dėl „Giesmių svietiškių ir šventų“ antrojo, papildyto, leidimo. Konstatuojama, kad „išleisti Strazdui antroją savo poezijos rinkinį faktiškai sutrukdė didžiavalstybinis lenkų nacionalizmas, priešiška pažiūra į lietuvių liaudį, jos kultūrą bei patį poeto asmenį, kaip tos kultūros atstovą“¹⁸.

¹⁴ *Ibid.*, p. 108–109.

¹⁵ *Ibid.*, p. 113.

¹⁶ *Ibid.*, p. 118.

¹⁷ Juozas Lebionka, „Iš A. Strazdo gyvenimo Kupiškio apylinkėse“, *Komunizmo keliu*, Kupiškis, 1974 12 05, nr. 142, p. 3.

¹⁸ Vytautas Vanagas, *op. cit.*, p. 150–151.

Šeštajame skyriuje „Kūrybos autentiškumo problema“ pirmą kartą lietuvių literatūros moksle taip plačiai ir, sakytume, radikaliai sprendžiama, kokie tekstai priklauso Strazdui ir kokie – ne. Strazdui priskiriamus kūrinius Vanagas suskirsto į tris grupes: ankstyvuosius, daugiausia XIX a. pirmos pusės užrašymus, XIX a. antros pusės užrašymus ir XX a. liaudyje užrašytas ar iš ankstesnių tautosakos rinkinių paimtas dainas (pastarosios Strazdui priskirtos dėl jų turinio bei formos „strazdiškumo“). Taip iš 45 poetui priskirtų kūrinių Vanagas visiškai autentiškais pripažįsta tik 11 pasaulietinio turinio eilėraščių ir 2 religines giesmes. Dar šešis kūrinius tyrinėtojas sieja su Strazdo vardu.

Septintajame skyriuje „Santykis su literatūra ir tautosaka“ svarstoma, kiek poeto kūrybą galėjo veikti lenkų baroko, klasicizmo ir sentimentalizmo literatūra. Daroma išvada, jog „Strazdas tam tikru laipsniu neabejotinai sietinas su klasicizmu, su gamtine aprašomąja bei sentimentaląja lenkų poezija, bet jo klasicizmas yra tarytum modifikuotas, paveiktas lietuviškos aplinkos ir dirvos“¹⁹. Vanagas nepaneigia ir Strazdo ryšio su lietuvių liaudies poetine kūryba. Jis rašo: „Liaudies dainų poveikio pasireiškimas poetinėje Strazdo kūryboje, atsižvelgiant į to poveikio didumą ir pobūdį, skirtinas į tris gradacijas: 1) tautosakinių motyvų, įvaizdžių ir poetikos priemonių panaudojimą, 2) liaudies dainų imitavimą ir 3) jų parafrazavimą“²⁰.

Aštuntajame skyriuje „Poezijos tematika, motyvai ir idėjos“ konstatuojama, kad Strazdo poezijoje vyrauja „būtent kaimo ir valstiečio gyvenimo tematika“, kuriai poetas „iš esmės pajungė bei su ja įvairiais aspektais susiejo ir kitus motyvus – autobiografinius, socialinius, gamtinius, kultūrinius, moralinius“²¹. Motyvų atžvilgiu Strazdo eilėraščiai gana įvairūs: autobiografiniai („Giesmė apie siratas“ ir „Ei, dieve dievulaitis“), refleksiniai („Gegužėlė“), buitiniai ir humoristi-

¹⁹ *Ibid.*, p. 204.

²⁰ *Ibid.*, p. 200.

²¹ *Ibid.*, p. 205.

niai („Rudenėlis“, „Priečastis mergos“, „Kiškis“), idilės („Strazdas“, „Aušra“, „Piemenų giesmė“), satyra („Pagrabas Palšio“).

Paskutiniajame skyriuje „Poezijos meniniai bruožai“ išsamiai išanalizuota Antano Strazdo poetika, jo pabaigoje suformuluotos šešios esminės išvados:

Pirma, Strazdo poezija yra lyrinio pobūdžio, o jos lyrizmas perdėm objektyvus. [...]

Antra, savo lyrinio pobūdžiu būdama artima tautosakai, Strazdo poezija nebuvo indiferentiška ir ano meto literatūrai bei tebeviešpatavusiai tada klasicizmo poetikai. [...]

Trečia, rašydamas, atrodo, vokalinės paskirties kūrinis – dainas, Strazdas kartu sekė bei naudojosi ir literatūriniais žanrais – elegija, idile, ode, humoristiniu bei satyriniu eilėraščiu. [...]

Ketvirta, Strazdo poezijai būdinga formos, architektonikos ir kompozicijos darna. [...]

Penkta, Strazdo poezijos kalba yra artima liaudies šnekamajai kalbai. [...]

Šešta, Strazdo poezijos eilėdara apskritai yra silabinė.²²

Monografijos mokslinę vertę gerokai padidina jos pabaigoje pateikti archyviniai dokumentai apie Strazdą. Jų esama net 90. Prieš kiekvieną dokumentą duodama trumpa jo santrauka lietuvių kalba. Didesniąją jų dalį surado archyvuose Vanagas, tiesa, pasinaudodamas kai kuriais jau Vinco Maciūno paskelbtais tekštais.

Iš šaltinių sąrašo matyti, kad Vanagas ypač daug triūsė Centriniajame valstybės istorijos archyve, Vilniaus universiteto bibliotekos bei Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuose, taip pat – Antašavos, Kamajų, Kriaunų, Kupiškio, Rokiškio bei Subačiaus bažnyčių archyvuose.

Recenzentai monografiją įvertino itin palankiai. Antai Petronėlė Česnulevičiūtė pažymėjo, kad ši knyga „planinga ir kompaktiška. Visi jos skyriai sudaro visumą, susieti vienas su kitu glaudžiais vidiniais ryšiais. Autoriaus koncepcija aiški ir gerai pergaltvota [...]“²³. Jonas

²² *Ibid.*, p. 255–256.

²³ Petronėlė Česnulevičiūtė, „Knyga apie Strazdelį“, *Tiesa*, 1969 03 29, nr. 74, p. 3.

Riškus pripažino, kad „skaitydami V. Vanago knygą, jaučiame ne tik didelės erudicijos mokslininką, bet ir labai aukštos kultūros, švelnios sielos žmogų“²⁴.

Jungdamas išaiškėjusius faktus, brėždamas tarp jų tam tikras trajektorijas, spragas užpildydamas jau žinoma kontekstine medžiaga, Vanagas iš tiesų pademonstravo istorinės-kultūrinės mokyklos pajėgumą, rekonstruodamas mūsų literatūros klasiko iki tol beveik legendinį gyvenimą. Vanagas savo monografijoje pasakė apie Strazdą tai, kas buvo įmanoma tuo metu pasakyti.

Žvelgdami mūsų dienų akimis, galbūt galėtume mokslininkui papriekaištauti, kodėl jis per mažai dėmesio skyrė Strazdo santykiui su religija, kodėl plačiau neaptarė poeto religinių giesmių, ypač „Giesmės prieš Mišią“ („Pulkim ant kelių“), tačiau 1968 m. apie šiuos dalykus paprasčiausiai nebuvo galima rašyti. Taigi, kad ir kaip kritiškai šiandien bandytume vertinti Vanago monografiją, lieka galioti Juozo Girdzijausko prieš kelis dešimtmečius pasakyti žodžiai, kad „be jos neišsivers nė vienas, kam teks susidurti su pereito šimtmečio pradžios mūsų kultūriniu gyvenimu, su Strazdo kūryba“²⁵.

Su monografija „Antanas Strazdas“ genetiškai susijusi Vanago parengta ir „Vagos“ leidyklos „Versmių“ serijoje 1974 m. 15 000 egzempliorių tiražu išleista Strazdo kūrybos rinktinė „Giesmė apie siratas“. Be įvadinio Vanago straipsnio, kuriame jis iš esmės pakartojo svarbiausius savo monografijos teiginius, šiame leidinyje pateikiama dvylika autentiškų poeto kūrinių. Knygos vertę ypač pakelia keturiolika archyvinių dokumentų apie Strazdo gyvenimą; dauguma iš jų pirmą kartą Vanago buvo išversti į lietuvių kalbą. Tenka apgaildestauti, kad vis dėlto ši Strazdo knygelė išėjo „sužalota“. Iš dviejų gerai žinomų bažnytinių giesmių palikta tik „Giesmė prieš Mišią“, o antroji – „Giesmė apie vardą Marijos“ – pašalinta. Tuometinei

²⁴ Jonas Riškus, „Knyga apie liaudies dainių“, *Pergalė*, 1969, nr. 4, p. 162.

²⁵ Juozas Girdzijauskas, „Ei tu tu tu, strazdelis!..“, *Literatūra ir menas*, 1969 05 17, nr. 20, p. 12.

ideologinei cenzūrai nepriimtinos buvo ir Šv. Rašto šaltinių nuorodos – leidinio paaškinimuose liko tik posakių vertimai, o jų šaltinių nuorodos buvo išbrauktos²⁶.

Sigitas Geda šio leidinio recenzijoje iškėlė Strazdo poezijos mitologinius aspektus ir galiausiai pripažino, kad „Strazdas – universali poetinė asmenybė, jį paašškinti, žvelgiant iš vienos pusės gana sunku“²⁷.

Knygą recenzavęs Antanas Miškinis pažymėjo, kad šis – dvyliktasis – Strazdo poezijos leidimas „paruoštas su mokslišku kruopštumu bei atsargumu“. Kartu jis labai atsargiai užsiminė: „Sklandai knygą ir susimąstai, kai nori atspėti, nes gi rašyta poeto biografija lyg nebaigta, su plyšiais. Trūksta kai kurių duomenų ir, atrodo, ne viskas nuosekliai sueina“²⁸.

Tuo tarpu JAV gyvenęs Stasys Perminas tautininkų savaitraštyje „Dirva“ kirto iš peties: „Tai Antano Strazdo plačiosios kūrybos fragmentėlis. [...] tam tikra pasigailėjimo aukelė [...]. Poeto patriotiniai pareiškimai, „maskolių“ tvarkos smerkimas, religiniai motyvai. Dėl tų „plyšių“ Strazdas yra vienas iš kiečiausių lietuvių literatūros ažuolų, kurį neįmanoma nuobliuoti pagal sovietinį trafaretą. Tikrai galima galvoti, kad A. Strazdas niekad neturės tarybinio režimo sąlygose išsamaus savo raštų rinkinio“²⁹.

Kostas Korsakas, labai atidžiai sekęs, kas rašoma spaudoje (taip pat ir išeivijos) apie Instituto žmonių parašytus bei parengtus leidinius, panoro išgirsti ir savo studijų draugo, bene autoritetingiausio XIX a. lietuvių literatūros žinovo Vinco Maciūno nuomonę, tad nusiuntė jam minėtą leidinį ir paklausė laišku jo įvertinimo. Šis 1974 m.

²⁶ „Varant plačią tekstologijos vagą“, Laimutė Tidikytė kalbina Vytautą Vagną, *Literatūra ir menas*, 2004 05 28, p. 5.

²⁷ Sigitas Geda, „Strazdo poezijos paslaptys“, *Pergalė*, 1974, nr. 8, p. 174.

²⁸ Antanas Miškinis, „Poetas iš legendos“, *Literatūra ir menas*, 1974 06 08, nr. 23, p. 4.

²⁹ Stasys Perminas, „Antanas Strazdas pro baudžiamos grotas“, *Dirva*, Cleveland, 1974 07 17, nr. 52, p. 5.

rugpjūčio 15 d. atsakė Korsakui dviejų mašininraščiu laišku, kuriame išsakė savo požiūrį. Pacituosime tik esmingiausias vietas:

[...] iš Vanago gražasus įvadinio straipsnio taip ir jauti, kad tas žavėjimasis Strazdu anaip tol nekyla tik iš tų keliolikos knygelėje paskelbtų jo eilėraščių. Daugiau dalykų suformavo mumyse Strazdo vaizdą, kurio taip lengvai negalima (o gal net ir nėra reikalo) atsakyti. [...]

Tad manyčiau, Strazdo leidinyje turėtų būti šie dalykai:

1) Įvadinis straipsnis (pagrindiniai biogr. duomenys ir charakteristikos bruožai)

2) Susidomėjimo Strazdu (ir jo tyrinėjimo) istorija. Čia ir jo atspindys literatūroje. [...]

3) Strazdo bibliografija (pagrindiniai dalykai)

4) Autentiškieji Strazdo eilėraščiai

5) Strazdui priskiriamos dainos (nebūtinai, kad visos!)

6) Strazdo knygelės (kadangi tai vertimai, pakaktų ištraukų kalbai apibūdinti)

7) Anekdotinė medžiaga apie Strazdą

8) Archyvinė medžiaga: A) paties Strazdo raštai, B) kiti archyviniai dokumentai, kurie paryškina Strazdo asmenį. [...] man atrodo, kad Strazdas tikrai vertas plataus „Lituanistinės bibliotekos“ tomo.³⁰

Korsakas, atsakydamas gruodžio laiške, pažymėjo: „Su Jūsų plačiu ir įdomiu 1974. VIII. 15 dienos laišku supažindinau mūsų šį „strazdelininką“ V. Vanagą – jis iš esmės sutinka su Jūsų kritiškais pastabomis bei samprotavimais dėl A. Strazdo literatūrinio palikimo publikavimo“³¹. Gaila, tačiau „pramušti“ Strazdo „Lituanistinės bibliotekos“ serijoje Korsakui taip ir nepavyko (Stasys Perminas pasirodė esąs teisus). Tokio pobūdžio leidinys, beje, neišleistas iki šiol, ir nežinia, kas jį nūnai galėtų tinkamai parengti.

Savo struktūra klasikinėje monografijoje „Dionizas Poška“, už kurią, kaip minėta, Vanagui buvo suteiktas habilituoto daktaro mokslo laipsnis, pateikiama Poškos biografija ir asmenybės portretas, aptaria-

³⁰ 1974 m. rugpjūčio 15 d. V. Maciūno laiškas K. Korsakui. – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas, F 17 – 3806.

³¹ *Ibid.*, F 17 – 3608.

ma kultūrinė šio XIX a. pradžios rašytojo veikla ir kūryba. Remiantis literatūrine ir archyvine medžiaga monografijoje atkuriamas istorinių pervartų fone regimas Dionizo Poškos – poeto, istoriko, žodynininko, tautinės lietuvių sąmonės gaivintojo – portretas. Rekonstruojama jo biografija, iš Paškevičių genealoginio medžio atkuriami bajoriška kilmė. Žinomų vietų ir datų sraute sužėri nauji jo gyvenimo faktai – gimimo vietos (Lėlaičių dvaras šiaurės Žemaičiuose prie Žemalės) ir datos (apie 1765 m.) korektyvos. Ir nors, kaip prisipažino monografijos autorius, Poška liko iki galo neištirtas, nors buvo ketinta rašyti platesnę studiją³², parašytoji anuomet puikiai užpildė tyrinėjimų apie Pošką spragą.

Iš šykščių duomenų, susijusių su Poškos mokymosi laikotarpiu, Vanagas nustatė, kad poetas mokėsi bebaigusioje savo gyvavimą Kražių jėzuitų kolegijoje; mokslus tęsė ten pat vėliau, po Edukacinės komisijos reformų, jos vietoje atsiradusioje mokykloje. Skurdi faktografinė medžiaga leido mokslininkui nušviesti tolesnį Poškos gyvenimo kelią – tarnybą Raseinių teismuose, ūkininkavimo Barzdžiuose metus. Atkuriamas ne tik jo žemiškojo pasaulio matmuo, bet pasižvalgoma ir po būtiškąjį – kontempliatyvaus būdo, nestokojantis autoironijos, linkęs į epikūrizmą Poška savo prigimtimi buvęs kūrėjas, gyvenimo idealistas. Nepaprasta šio Apšvietos epochos žmogaus energija, virtusi poetiniais, istoriografiniais, kalbiniais ir kitais darbais, pasak monografijos autoriaus, aiškintina pilietiniu ir patriotiniu nusiteikimu tar-nauti savajai tautai. Tokia pozicija ir suteikianti šiai asmenybei deramą vietą mūsų kultūroje: „Tarp šviesuolių, kurie trimis pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais žadino lietuvių tautinę sąmonę ir galutinai ant kojų pastatė lietuvių literatūrą, jam [Dionizui Poškai] tenka iniciatoriaus ir svarbiausio veikėjo vaidmuo“³³. Nors ir skaudžiai išgyvenęs bendros

³² Rimantas Skeivyš, „Lituanisto portretas su nukrypimais į praeitį: Literatūrologui Vytautui Vanagai – 70“, *Literatūra ir menas*, 2000 09 29, nr. 39, p. 7.

³³ Vytautas Vanagas, *Dionizas Poška*, redaktorius Vytautas Rakauskas, (*Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Pradai; Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1994, p. 157.

lenkų ir lietuvių valstybės žlugimą, Poška liko „separatistas“, visais darbais liudijęs kultūrinį ir etninį tautos identitetą.

Didžioji monografijos dalis buvo skirta Poškos kūrybos charakteristikai. Centre – reikšmingiausio kūrinio – poemos „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“ – analizė. Aptariamasi jo sukūrimo aplinkybės, svarbiausi turinio elementai, kalbinės raiškos specifiškumas. Kūrinį Vanagas priskiria poemos žanrui, o nustatęs idėjinius ir meninius panašumus bei skirtumus su prototipu „Lenkų valstietis“, mokslininkas konstatuoja, kad Poška pranoko šios lenkiškos poemėlės autorių. Nors „Mužiko“ tekstas ir neteikia itin daug galimybių universalesnei interpretacijai, chrestomatiniai jo vertinimai praplečiami akcentuojant ne tik socialinę, bet ir etinę kūrinio vertę. Verta pažymėti, kad, aptardamas Poškos kūrybą, Vanagas nuolat pabrėžia žaidybinį šio autoriaus kūrinio pobūdį, formuluoja mintį, kad rašymas – ne vien tarnyba tautos, sociumo reikalams, bet ir pramoga.

Literatūros istorikui, aptariančiam poetinius tekstus, visad smalsu ieškoti jų ryšio su literatūrine tradicija, su bendruoju Europos literatūrų procesu. Aptardamas smulkiųjų žanrų Poškos eiles, Vanagas jas sieja su rokokinės ir sentimentalistinės lenkų poezijos įtaka. Nibandoma sureikšminti šių eilių vertė – jos laikomos svarbiu XIX a. pirmos pusės lietuvių literatūros faktu.

Monografijoje kompetentingai pažvelgiama į Poškos kaip istoriko darbus. Mokslininkas „akcentuoja ne jų atitikimą ar prasilenkimą su tiesa, bet pirmiausia sureikšmina istoriografinės D. Poškos nuostatas, tuo metu gyvybingai būtinas lietuvių tautai“³⁴. Monografijoje Vanagas atseka Poškos istorinių darbų sąsajas su Motiejumi Strijkovskiu, Ksaveru Bogušu, konstatuoja, jog šie darbai pranoksta senąją istoriografiją ir artėja prie Simono Daukanto istorinės minties.

Platokai aptariamas nespėtas baigti lenkų–lotynų–lietuvių kalbos žodynas. Nors monografijos autorius ir vengia kategoriškų vertinimų,

³⁴ Kęstutis Saldžiūnas, „Mokslininkas Vytautas Vanagas apie bajorą Dionizą Paškevičių“, *Lietuvos rytas*, 1994 08 05, nr. 153, p. 33.

galutinį žodį palikdamas kalbininkams, vis dėlto jo svarstymai apie vieną didžiausių senosios mūsų leksikografijos veikalų praplėčia lietuvių raštijos ir kultūros pažinimą. Monografijoje pabrėžiamas Poškos žodyno išskirtinumas – tai žodynas žmogaus, kūręs poeziją.

Monografija parašyta su derama įžvalga ir kompetencija. Poškos tekstai joje apžiūrimi „iš visų pusių“, daugiau dėmesio skiriant ne tiek jų literatūriniam lygiui, kiek juose slypinčioms intencijoms. Nors monografijoje itin ryškiai ir neiškyla Poškos tyrinėjimų raida bei Vanago požiūris į rimtesnes ankstesnes – Mykolo Brenšteino ir Vinco Laurynaičio – studijas³⁵, vis dėlto monografija laikytina svarbiu senosios lietuvių literatūros ir kultūros tekstus komentuojančiu pavyzdžiu, nes, anot jos autoriaus, „kultūroje ir kūryboje neatsiranda nieko, kas tęstinumo ar polemikos ryšiais nesisietų su tuo, kas padaryta“³⁶.

Vytautas Vanagas pasižymėjo ir kaip literatūros istorikas bei kolektyvinių darbų autorius. Pirmojoje keturtomėje „Lietuvių literatūros istorijoje“ jo indėlis, tiesa, nebuvo didelis – parašė poskyrius apie Jurgį Savickį, Antaną Miškinį ir Kazį Inčiūrą. Metams bėgant mokslininkui teko vis didesnis krūvis. Antrojoje dvitomėje „Lietuvių literatūros istorijoje“ jo jau rašyti skyriai apie XIX a. pirmosios pusės literatūrą ir apie Žemaitės kūrybą. O anglų kalba išleistoje „Lietuvių literatūroje“ Vanagai teko tikrai sunkus uždavinys – trijuose skyriuose atspindėti visą daugiau nei pusės tūkstantmečio lietuvių literatūros raidą, pradedant XIV a. kronikomais ir baigiant XIX a. pabaigos nacionaliniu judėjimu, kuris nepriklausomybės sąlygomis parodytas toks, koks iš tikrųjų buvo.

Prie literatūros istorijos darbų priskirtina ir Vanago monografinė studija „Realizmas lietuvių literatūroje“ (1978). Joje sintetiškai apžvelgiamos pusės amžiaus realizmo apraiškos lietuvių prozoje (nuo 1890 iki 1940 m.), dėmesį sutelkiant į šešiolikos rašytojų kūrybą.

³⁵ Paulius Subačius, „Klasicistiniai paveikslų rėmai“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1994, nr. 11, p. 89.

³⁶ Vytautas Vanagas, *op. cit.*, p. 155.

Knygą sudaro keturios dalys: „Žvilgsnis į realizmo sampratą“, „Realizmo lietuvių literatūroje genezė ir istorinis kelias“, „Idėjiniai lietuvių realizmo akiračiai“, „Poetikos bruožai“. Pratarinėje Vanagas pažymi, kad jo darbas „nėra lietuvių realizmo istorija ar juo labiau teorinių jo problemų studija. Beveik visi jame liečiami dalykai (realizmo genezė, istorinis kelias, idėjų pasaulis, poetikos elementai) gali būti atskirų specialių tyrinėjimų objektai. Čia jie apžvelgiami glaustai, sintetiškai“³⁷. Taigi studijos autorius išsikėlė nepaprastai sunkų uždavinį: keturių potencialių monografijų vertą medžiagą „supresuoti“ vienoje knygoje. Šiuo atveju neišvengiamai kai kuriuos dalykus teko schematizuoti.

Pirmojoje dalyje įsigilinęs tiek į Vakarų, tiek į Rytų tyrinėtojų teorinius darbus, į klausimą, kas yra realizmas, Vanagas pateikia bent šešis atsakymus: 1) veristinė gyvenimo iliuzija, reiškianti pamatinį visų laikų literatūros požymį; 2) kūrybos tipas, paremtas tikrovės atkūrimo principu, realybę perkuriančio tipo priešprieša; 3) pagrindinė literatūros raidos kryptis; 4) kūrybinis metodas; 5) literatūrinė srovė, atsiradusi XIX a. pirmoje pusėje; 6) „tikrosios“ literatūros (ir apskritai meno) sinonimas³⁸.

Antrojoje, bene įdomiausioje, dalyje, ieškodamas realizmo lietuvių literatūroje ištakų, Vanagas nusileidžia iki Kristijono Donelaičio, plačiai svarsto, kiek ir kuria prasme realizmo terminas gali būti taikomas jo poezijai. Tuo pačiu aspektu analizuojama ir Motiejaus Valančiaus proza. Reziumuojama: „Liaudiškos kalbos bei tikroviško stiliaus K. Donelaičio ir M. Valančiaus kūryba sudarė svarbų lietuviškos estetinės patirties veiksnį, kuris, randantis lietuvių literatūroje realizmui kaip metodui, atliko neabejotiną skatinantį vaidmenį“³⁹. Toliau šioje dalyje akcentuojama, kad realizmo genezei didelės reikšmės

³⁷ Vytautas Vanagas, *Realizmas lietuvių literatūroje*, redagavo Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1978, p. 9.

³⁸ *Ibid.*, p. 32.

³⁹ *Ibid.*, p. 94.

turėjo pozityvizmo suklestėjimas XIX a. pabaigoje. Svarbiu veiksmu laikomas literatūrinės lietuvių kalbos formavimasis. Realizmo postulatai anksčiausiai pradėti kelti demokratinėje literatūros kritikoje. Pažymima, kad „pirmųjų mūsų realistų literatūrinė mokykla rėmėsi daugiausia dviem literatūrom – rusų ir lenkų“⁴⁰. Aptariami realizmo santykiai su romantizmu ir modernizmu. Chronologiniu požiūriu išskiriami trys realizmo tarpsniai: iki 1905 m., iki 1930 m. ir po 1930 m. Pabrėžiama, jog nuo pat pradžių egzistavo du pagrindiniai realizmo tipai: socialinis ir psichologinis ir dvi jo šakos: tradicinė ir novatoriška. „Tradicinei šakai atstovauja Žemaitė, Lazdynų Pelėda, G. Petkevičaitė-Bitė, Šatrijos Ragana bei keletas jaunesnės kartos prozininkų – K. Jasiukaitis, J. Gurauskis, B. Laucevičius-Vargšas; novatoriškai – J. Biliūnas, A. Vienuolis, J. Lindė-Dobilas, V. Krėvė“⁴¹. Po 1930 m. lietuvių realizme įvyko nemaža kokybinių poslinkių, nes atėjo „jau XX a. žmonių generacijos prozininkai: J. Marcinkevičius, P. Cvirka, A. Venclova, I. Simonaitytė, J. Grušas, V. Žilionis, J. Baltušis ir kt. [...] jaunųjų indėlis į realizmą darėsi lemiamas“⁴².

Trečiojoje dalyje realizmo idėjinės tendencijos analizuojamos plačiame Lietuvos istorinio, socialinio ir politinio gyvenimo kontekste. Konstatuojama, jog „socialinės neteisybės ir visokiausių jos padarinių demonstravimas – svarbiausia lietuvių realizmo visuomeninių interesų kryptis“⁴³. Lietuvių realistai kovojo bent su keliais priešais. Pirmasis jų – bajorija, kuri buvo bekompromisiškai smerkiama tiek socialiniu, tiek nacionaliniu, tiek ir moraliniu požiūriu. Studijos autoriaus žodžiais, keturių didžiųjų realistių – Žemaitės, G. Petkevičaitės-Bitės, Lazdynų Pelėdos ir Šatrijos Raganos „raštuose randame bene aštriausią Lietuvos bajorijos kritiką“⁴⁴. Antrasis priešas – carizmas, prieš kurį

⁴⁰ *Ibid.*, p. 117.

⁴¹ *Ibid.*, p. 142–143.

⁴² *Ibid.*, p. 155.

⁴³ *Ibid.*, p. 175.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 222.

pasiskakė visi senieji realistai, pradėdant V. Kudirką: „Paspriešinimo carizmui tema pirmųjų realistų kūryboje užėmė žymią vietą, tačiau su didesniu užmoju ji nebuvo sprendžiama. [...] Tad ilgai vyravo gerokai publicistiški gyvų įvykių bei faktų paskatinti reagavimai, išreiškiami smulkesniais žanrais“⁴⁵. Galop ketvirtos dešimtmečio jaunieji kritinio realizmo atstovai P. Cvirka, J. Grušas, T. Tilvytis, A. Venclova laidė kritikos strėles ir į lietuviškąją buržuaziją. Lietuvių realistai taip pat kritikavo ir pajuokė dvasininkiją. Didelį dėmesį jie skyrė tautinio gyvenimo problemoms. Daroma išvada, kad „nacionaliniams klausimams ir poreikiams mūsų realizmas buvo dėmesingas visais istoriniais laikotarpiais“⁴⁶. Didžiausių meninių aukštumų pasiekę psichologinio tipo lietuvių realistai „įtvirtino mūsų literatūroje vienos „amžinųjų“ temų – meilės jausmų vaizdavimą“, be to, jų „kūriniuose žymi vieta teko gamtai“⁴⁷.

Paskutiniojoje studijos dalyje labai plačiai gvildenami realizmo poetikos klausimai. Aptariami žanrai, siužetikos principai, pasakojimo būdai ir stiliai. Konstatuojama, jog „lietuvių realistų vartojamoms žanrinėms formoms būdingas padidintas atvirumas“⁴⁸. Ankstyvajame realizmo etape dominavo apsakymas ir apsakas, o ketvirtame dešimtmetyje suklestėjo romanas. Išskiriami trys lietuvių realizmo stilistiniai tipai: epinis, lyrinis ir satyrinis. Vanago žodžiais, „epinis stilius yra „realistiškiausias“, labiausiai atitinkantis pamatinius realistinės estetikos nuostatus, reikalaujančius, [...] kad atkuriamos tikrovės vaizdas būtų objektyvus, medžiagiškas ir detalus“⁴⁹. Epiniame stiliuje išvelgiamos dar dvi tendencijos: pirmoji iš jų labiau orientuota į gyvąją žmonių šneką – Žemaitė, Antanas Vienuolis, Vincas Krėvė, Petras Cvirka, Antanas Venclova; o antroji labiau abstrakti – Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Šatrijos Ragana, Vincas Mykolaitis-Putinas. Ryškiausiai

⁴⁵ *Ibid.*, p. 228.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 247.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 285.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 289.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 368.

lyrinio stiliaus atstovu laikomas Jonas Biliūnas, prie jo priskiriami dar Vincas Pietaris ir Juozas Paukštelis. Lietuvių realizme mažiausiai pasireiškė satyrinis tipas, kuriam iš esmės atstovauja Vincas Kudirka, Petras Cvirka ir Teofilis Tilvytis.

Studija susilaukė bent kelių recenzijų tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų. Štai Aldona Vaitiekūnienė pažymėjo, kad „Šatrijos Raganos, V. Krėvės, Vaižganto, ypač V. Pietario interpretacija monografijoje kiek per daug pasvirusi realizmo pusėn“⁵⁰. Vis dėlto ji padarė išvadą, jog Vanago monografinė studija „priklauso prie lietuvių literatūros gaires nužyminčių fundamentalių mokslinių tyrinėjimų ir užima reikšmingą vietą lietuvių literatūros moksle“⁵¹. Nemažai kritinių pastabų pareiškusi Viktorija Daujotytė taip pat pripažino, kad „apibendrinantis, sintetinis, drąsių mokslinių užmojų darbas, užpildantis didelę literatūros istorijos ir teorijos spragą, taps tikrai patikima atrama tolesniems lietuvių realizmo tyrinėtojams“⁵². Taigi ši studija Lietuvoje iš esmės įvertinta teigiamai. Tuo tarpu Čikagoje leidžiamuose „Akiračiuose“ profesorius Rimvydas Šilbajoris išspausdino Zoilo vardo vertą recenziją⁵³. Pirmiausia jam užkliuvo esą „teoriniai autoriaus samprotavimai tikrai neturi pakankamai aiškios bazės, yra gana eklektiški ir išplaukia daugiau iš laiko eigoj susidėsčiusių, įprastinių pažiūrų, negu iš principiniai naujo klausimo pastatymo“⁵⁴. Kaip tą „naują klausimą pastatyti“, vargu ar ir pats profesorius žinojo. Jau

⁵⁰ Aldona Vaitiekūnienė, „Lietuvių realizmo vaizdas“, *Pergalė*, 1979, nr. 8, p. 176.

⁵¹ *Ibid.*, p. 178.

⁵² Viktorija Daujotytė, „Lietuvių realizmo kelyje“, *Literatūra ir menas*, 1979 07 28, nr. 30, p. 4.

⁵³ Plg. Kęstučio Nastopkos išsakytą nuomonę jos adresu: „Formalistiškai supriešinus literatūrinę sistemą ir „šalia jos stovinčią objektyvią tikrovę“, lengva ranka nubraukiama mokslinė V. Vanago studijos „Realizmas lietuvių literatūroje“ vertė“; žr. Kęstutis Nastopka, „Pro iliuzijų langą: Emigracijos kritika apie lietuvių tarybinę literatūrą“, in: *Literatūros kritika ir dabartis, 1984–1987*, redakcinė komisija: Elena Bukelienė [ir kt.], Vilnius: Vaga, 1988, p. 110–111.

⁵⁴ Rimvydas Šilbajoris, „Apie realizmą lietuvių literatūroje: Primityvios teorijos rėmuose“, *Akiračiai*, 1980, nr. 2, p. 6.

matėme, kad Vanagas suformulavo net šešis atsakymus, kas yra realizmas. O Šilbajoris reikalauja „vieno apibendrinančio atsakymo“⁵⁵. Jeigu ir būtų įmanoma tokių atsakymą rasti, ką jis duotų konkrečių lietuvių autorių kūriniių analizei? Toliau recenzijoje pradedama kabinėtis prie terminų, kas yra epiškumas, fabula, kas yra siužetas ir pan. Recenzentas pripažįsta, kad, ieškodamas realizmo lietuvių literatūroje ištakų, „kruopščiai ir gana išsamiai Valančiaus ir Donelaičio analizei autorius paskiria maždaug 15 proc. visos knygos apimties [...]“⁵⁶. Tačiau trečioje jos dalyje „Idėjiniai lietuvių realizmo akiračiai“ Vanagas tariamai išsisemia, mat jo „mintys dažnai nepakyla aukščiau tipiškai laikraštinio-politinio sovietinės pseudokritikos lygio“⁵⁷. Recenzijos pabaigoje Šilbajoris daro išvadą, jog „knygos trūkumai, ginčytinos vietos, silpnesnės dalys ir panašiai atspindi ne paties autoriaus mokslinį pasiruošimą, talentą ir intelektą, o greičiau dominuojantį literatūros mokslo standartą Sovietų sąjungoje“⁵⁸. Betgi gyventi toj Sąjungoj ir nesilaikyti sovietinių koncepcijų nebuvo įmanoma. Juolab, kaip teisingai nurodo Rimantas Skeivys, kad minėta studija buvo išleista „1978 metais – sustiprėjusio komunistinių ideologų siautėjimo metu“⁵⁹.

Dėl aštrios kritikos, o ir įgimto kuklumo Vanagas atsisakė šios knygos pagrindu rengti daktaro disertaciją. Reikia pažymėti, kad po šios studijos lietuvių realizmo niekas toliau specialiai nebetyrinėjo, tad vertinti ją tenka istoriškai. Nubraukus marksizmo citatas, daugelis knygos teiginių tebelieka galioti. Pavyzdžiui, ir šiandien nebūtų įmanoma paneigti, kad „tipažo bei vaizdavimo objekto požiūriu lietuvių realizmas [...] yra valstietiškas ir kaimietiškas“⁶⁰, jog „lietuvių realizmas visada buvo opoziciškas esamai santvarkai“⁶¹ ir pan.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Ibid.*, p. 7.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Rimantas Skeivys, *op. cit.*, p. 7.

⁶⁰ Vytautas Vanagas, *op. cit.*, p. 402.

⁶¹ *Ibid.*, p. 403.

Nemažas Vanago indėlis ir į lietuvių kritiką. Tuometis Lietuvių literatūros ir kalbos instituto direktorius Korsakas, pats pokario metais priverstas trauktis iš aktyviosios kritikos barų, pageidavo, kad bent jo vadovaujami žmonės dalyvautų šiuolaikinės literatūros procese. Taigi nesvarbu, kas kokią temą tyrinėjo, reikalauta populiarinti pirmiausia Instituto leidinius, taip pat rašyti straipsnius bei recenzijas apie tarybinę lietuvių literatūrą. Taigi ir Vanagas išspausdino bent septyniasdešimt penkias recenzijas. Didesnė jų dalis – apie literatūrinį palikimą bei literatūrologines naujienas, kitos – apie šiuolaikinius autorius. Recenzuotos Vytauto Petkevičiaus, Romualdo Lankausko, Kazio Umbraso, Vlodo Dautarto, Alekso Baltrūno, Jono Mačiulio, Juozo Paukštelio, Romualdo Budrio, Aneliaus Markevičiaus, Algimanto Zurbos, Antano Drilingos, Mykolo Karčiausko prozos knygos. Vanago recenzijos pasižymi analitiškumu, ramiu tonu ir, sakytume, geranoriškumu.

Beje, kaip ir daugelis kitų lituanistų, Vanagas yra rašęs vidinių recenzijų „Vagos“ leidyklai. Aštuntame–devintame dešimtmetyje tokių recenzijų jis parašė apie dvidešimt. Kai kurios jų buvo gana kritiškos. Pavyzdžiui, neigiamo įvertinimo susilaukė Vinco Laurinaičio istorinė apysaka „Dionizas Poška“⁶² ir jo to paties pavadinimo monografija⁶³. Vanagas, galima sakyti, „palaidojo“ Jono Riškaus 18 autorinių lankų monografiją „Mickevičius ir Lietuva“⁶⁴. O išsami ir kritiška 1978 m. recenzija apie Stasės Jasiūnaitės apysaką „Kur eiti?“, aišku, prisidėjo prie to, kad šis kūrinys buvo išspausdintas tik 1987 m. pradžioje, jau autorei mirus⁶⁵.

Dar vienas Vanago amplua – enciklopedistas. Antai jau iki 1980 m. pabaigos jis buvo parašęs apie trisdešimt straipsnių „Mažajai lietuviškajai tarybinei enciklopedijai“, taip pat Maskvoje leistam žinynei

⁶² Lietuvių literatūros ir meno archyvas, F 23, ap. 2, b. 2482.

⁶³ *Ibid.*, b. 2783. – Plg.: Gintautas Akelaitis, Stasys Skrodenis, *Docentas Vincas Laurinaitis (1904–1978)*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004, p. 12–13.

⁶⁴ *Ibid.*, b. 2140, l. 35–41.

⁶⁵ Rimantas Šavelis, „Ilgą ir keista vienos apysakos byla“, *Metai*, 1991, nr. 12, p. 130.

„Краткая литературная энциклопедия“. Pastarajame buvo publikuoti penki jo straipsniai. Lietuviškose enciklopedijose straipsnių autoriai, deja, niekur nenurodyti. Beje, ir pats mokslininkas gerai nebeprisimena, kokius konkrečius straipsnius joms yra rašęs. „Tarybų Lietuvos enciklopedijai“ Vanagas parašė bent keturiasdešimt vieną straipsnį, o „Lietuvių literatūros enciklopedijai“ – net šimtą du straipsnius⁶⁶. Vieną kitą jo straipsnį, matyt, rastume ir kitose enciklopedijose, išleistose už Lietuvos ribų. „Lietuvių literatūros enciklopedijai“ Vanagas ne tik pats rašė, bet ir kartu su Vytautu Kubiliumi ir Vytautu Rakausku buvo jos redaktoriai. Enciklopediją rašė net šimtas trisdešimt du autoriai, joje – apie du su puse tūkstančio straipsnių. Tad galima įsivaizduoti, koks sunkus redagavimo darbas gulė ant jos redaktorių pečių. Profesorius Bronius Vaškėlis savo recenziją apie šią enciklopediją baigė tokiu sakiniu: „Nepaisant pastebėtų metodikos nevienodumų, kartais išsamesnės informacijos stokos, enciklopedija yra labai vertingas ir reikalingas leidinys“⁶⁷.

Enciklopedinio pobūdžio leidiniams priklauso Vanago „Lietuvių rašytojų sąvadas“, kurio pasirodė du leidimai (1987 ir 1996). Vieni jį laiko biobibliografinė kronika, kiti biobibliografiniu žinynu, nors savo apimtimi jis artimiausias būtų biobibliografinė enciklopedijai. Medžiagą šiam leidiniui mokslininkas rinko iš įvairiausių šaltinių ne vienerius metus, daug laiko praleido Lietuvos ir Leningrado archyvuose, tikslindamas rašytojų gimimo datas ir vietas, parašė dešimtis laiškų įvairiems adresatams, prašydamas suteikti biografinių duomenų.

Pirmajame „Lietuvių rašytojų sąvado“ leidime, išspausdintame 15 000 egzempliorių tiražu, randame 1918 personalijų. Be abejo, į knygą pateko ne visi autoriai. Pats Vanagas yra pažymėjęs: „Vieni rašytojai, net ir išleidę knygų už „Sąvado“ liko todėl, kad nepasisėkė

⁶⁶ Giedrius Viliūnas nurodo 104; žr. Giedrius Viliūnas, „Pirmoji „Lietuvių literatūros enciklopedija““, *Metai*, 2001, nr. 8–9, p. 127.

⁶⁷ Bronius Vaškėlis, „Pirmoji lietuvių literatūros enciklopedija“, in: Bronius Vaškėlis, *Žvilgsnis iš atokiau*, t. 1, sudarytoja Dalia Kuizininė, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 404.

rasti jų biografinių duomenų, apie kitų buvimą prieš keletą metų išvis nežinota ar žinota retai kieno, tretį negalėjo „peržengti“ cenzūros barjerų. [...] rezistentams taikyta besąlygiškas tabu [...]“⁶⁸. Pirmasis „Lietuvių rašytojų sąvado“ leidimas susilaukė net penkiolikos recenzijų. Išeivijoje gyvenusiam Algirdui Titui Antanaičiui ypač užkliuvo politinės ir ideologinės atskirų rašytojų charakteristikos, beje, rašytos ne Vanago. „Kas daugiausia prisidėjo prie šitos terminologijos įveisimo ar įpilietinimo tenykštėje bibliografijoje“, – rašo jis, – „paaiškėja prartarmėje paskaičius, kad rankraščių kruopščiai peržiūrėjo jo recenzentas Vytautas Kazakevičius, kuris pateikė vardyno papildymų, biografinių ir bibliografinių faktų, atskirus rašytojus charakterizuojančių nuorodų. Argi ne ta pati terminologija buvo ir tebėra vartojama šio išeiviologo redaguotose antologijose ar jo pasirašytose anotacijose Tarybų Lietuvos enciklopedijoje...“⁶⁹. Nesunku numanyti, kad pirmuoju „Lietuvių rašytojų sąvado“ leidimu jo autorius nebuvo visiškai patenkintas.

Antrasis „Lietuvių rašytojų sąvado“ leidimas išspausdintas 1996 m. pabaigoje 4000 egzempliorių tiražu. Šiame leidime pristatyta 2340 rašytojų, pradedant nuo XV a. vidurio raštijos darbininkų ir baigiant 1976 m. gimusiais literatais. Naujajame „Lietuvių rašytojų sąvade“ atsisakyta keliolikos autorių, kurie į pirmąjį leidimą pateko nepagrįstai, tačiau įtraukta apie 450 naujų personalijų (ypač rezistentų, tremtinių ir jaunųjų rašytojų), išbrauktos ideologinės charakteristikos, ištaisytos likusios klaidos ir netikslumai. Šis leidimas susilaukė bent trylikos recenzijų, kurių dauguma – teigiamos. Antai Jonas Petronis leidinį pavadino „Metų knyga“, konstatuodamas, jog „V. Vanagas labai daug padarė 1996-ųjų „Sąvade“ atskleidęs dalį bolševikų piktadarybių“⁷⁰. O Žiedūnė Zaveckienė pažymėjo, jog „nemažą sąvado dalį (apie 90 puslapių) sudaro „Datų kalendorius“, kuriame rašytojai sugrupuoti

⁶⁸ „Po kruopelę surankiojęs“, I „Knygnešio“ klausimus atsako mokslininkas Vytautas Vanagas, *Knygnešys*, 1990, nr. 9, p. 4.

⁶⁹ Algirdas Titus Antanaitis, „Išeiviai rašytojų sąvade“, *Akiračiai*, 1988, nr. 5, p. 7–8.

⁷⁰ Jonas Petronis, „Metų knyga“, *Literatūra ir menas*, 1997 02 08, nr. 6, p. 5.

pagal gimimo ar mirties mėnesį ir dieną. Šiai daliai nepriklauso pagrindinis informacijos krūvis, tačiau medžiaga vertinga rengiant įžymių datų kalendorių, ruošiantis pažymėti jubiliejus⁷¹.

Svarius ir konceptualius Vanago literatūrologinius veikalus – monografijas „Antanas Strazdas“, „Dionizas Poška“, studiją „Realizmas lietuvių literatūroje“, biobibliografinį žinyną „Lietuvių rašytojų sąvadas“ – reikšmingai papildė ir pratęsė mokslininko tekstologinė veikla. Savo kaip tekstologo darbą pradėjęs „Lituanistinei bibliotekai“ ir „Versmių“ serijai rengtomis knygomis, per beveik du dešimtmečius Vanagas parengė Motiejaus Valančiaus, Antano Klemento, Stanislovo Dagilio, Antano Strazdo, Antano Tatarės kūrybos, lietuvių pasakėčių, didaktinės prozos rinkinių, pirmąjį dvitomės antologijos „Lietuvių poezija“ tomą. Dirbęs tuometinės ideologinės cenzūros, dažnai reikalavusios parengto leidinio kupiūravimo, sąlygomis, Vanagas jau tada suvokė vieną svarbiųjų kritinio leidimo funkcijų – pateikti kanoninio teksto modelį. Preciziška leidinių struktūra atrenkant vertingiausius autoriaus kūrinius, bibliografinės nuorodos, realiųjų komentarai rodo mokslininko metodinių nuostatų pažinimą, susigaudymą šaltinių įvairovėje, praktinei tekstologijai būdingą žiūrą⁷².

1967 m. „Vagos“ leidykla 10 000 egzempliorių tiražu išleido dviejų tomų antologiją „Lietuvių poezija“. Pirmąjį tomą sudarė Vanagas, antrąjį – Vytautas Galinis. Vanago sudarytasis tomas skirtas ikitarybinei lietuvių poezijai. Parengėjui teko nelengvas uždavinys – atrinkti

⁷¹ Žiedūnė Zaveckienė, „Naujas sąvadas“, *ibid.*

⁷² Tekstologijos mokslo principus V. Vanagas suvokė gana anksti. Štai jau 1967 m. jis konstatavo: „Kūrinių, parašytų XVI–XIX amžiais, tekstai pateikiami dabartine rašyba ir skyryba, o autoriaus žodynas, morfologija bei sintaksė paliekami“; žr. „Pastabos ir bibliografija“, (kartu su Vytautu Galiniu), in: *Lietuvių poezija*, t. 2, sudarė Vytautas Galinis, Vilnius: Vaga, 1967, p. 632. – Beje, dalyvaudamas „Baltų lankų“ leidyklos surengtoje diskusijoje apie tekstų rengimo, atrankos, autentiškumo, redagavimo problemas V. Vanagas pabrėžė identiškus tekstologijos principus: „Šventa yra tai – žodynas neliečiamas, žodžių tvarka neliečiama, taisoma tik rašyba, skyryba, fonetika ir morfologija, ir tai dar būna išimčių“; žr. Sigitas Parulskis, „Kokia kalba turėtų prabilti literatūros klasika“, *Lietuvos rytas*, 1996 06 21, nr. 144, p. 36.

geriausius tekstus net iš keturių šimtų metų lietuvių poezijos lobyno. Pirmajame šio leidinio tome pateikiami lietuvių poezijos pavyzdžiai pradedant Martynu Mažvydu ir baigiant Vytautu Mačerniu. Prieš kiekvieno autoriaus tekstus duodama trumpa jo biografija. Trūkstant duomenų apie kai kuriuos autorius, Vanagas rašė laiškus Lietuvoje likusiems gyviems poetams, prašydamas suteikti kuo išsamesnę informaciją. Štai čia, ko gero, ir slypi jo būsimojo „Lietuvių rašytojų sąvado“ pirmosios užuomazgos...

Ypač reikšminga, kad didelių pastangų dėka⁷³ šioje antologijoje pirmą kartą Lietuvoje buvo taip plačiai pristatyta į Vakarus pasitraukusių poetų – Mykolo Vaitkaus, Fausto Kiršos, Juozo Tysliavos, Stasio Santvaro, Jono Kossu-Aleksandravičiaus, Bernardo Brazdžionio, Henriko Radausko – bent ikisovietinio laikotarpio kūryba.

Prie svarbesnių šios rūšies Vanago darbų priskirtina jo sudaryta „Lietuvių pasakėčia“ (1978). Joje pristatomi trisdešimt aštuoni lietuvių pasakėtininkai, pradedant XVIII a. pradžios rašytoju Jonu Šulcu ir baigiant Antanu Jonynu. Vanago parengta antologija rodo, kad „lietuvių pasakėčia, gimusi XVIII a. pradžioje, išlaikė gyvybingumą ir jėgą per visą XIX a., kai, daugelio kaimyninių tautų literatūroje įsigalint realizmui, atmetusiam alegorines vaizdavimo priemones ir nuogą didaktiką, į ją jau buvo žiūrima kaip į atgyvenusį žanrą“⁷⁴. Kad lietuviškosios pasakėčios vaizdas būtų kuo išsamesnis, į antologiją sudarytojas įtraukė ne tik spausdintus, bet ir rankraštinis tekstus. Taip, pavyzdžiui, Andriaus Višteliausko kūrybą reprezentavo iki tol niekur neskelbta jo pasakėčia „Angis ir dėdė“⁷⁵.

Bene reikšmingiausi pastaruoju dešimtmėčiu Vanago darbai, susiję su akademiinių Vaizganto „Raštų“ redagavimu (šiuo metu išleista 16 tomų) ir Valančiaus „Raštų“ rengimu (išėjo du tomai), suteikia šiam

⁷³ Plg.: Jonas Pilypaitis, „Rožės ir miškai“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, sudarė Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis, Vilnius: Vaga, 1992, p. 341–343.

⁷⁴ Vincas Kuzmickas, „Pasakėčios kelią išmatavus“, *Pergalė*, 1979, nr. 1, p. 177.

⁷⁵ *Lietuvių pasakėčia*, paruošė Vytautas Vanagas, (*Versmės*), Vilnius: Vaga, 1978, p. 119.

mokslininkui išskirtinę vietą tekstologų plejadoje. Be precizikos, sistemos dokumentinės medžiagos tyrinėjimo, būdingo visiems svarbiausiems Vanago literatūrologiniams veikalams, minėtus tekstologinius darbus jungia bendri, nuosekliai mokslininko taikomi tekstologiniai principai: literatūros kūrinių autentiškumo, atribucijos, tikslaus teksto nustatymo ir publikavimo kriterijai. Verta priminti, kad tie principai geriausiai ir atsiskleidė redaguojant Vaižganto bei rengiant Valančiaus raštus, kai jau nesibijota ideologinio kupiūravimo. Tekstologo darbas, kaip pažymėjo Vanagas, patraukia savotišku kūrybiškumu, kuris išryškėja „nustatant daugiatomicio leidinio ir atskiro tomo struktūrą, pasirenkant tekstų redagavimo principus ir sprendžiant redaktūros problemas, aiškinant bei komentuojant įvairiopus tekstuose pasitaikančias realijas, ieškant komentarus pagrindžiančių šaltinių“⁷⁶.

Verta pažymėti, kad Vanago dėmesys Juozui Tumui-Vaižgantui nėra atsitiktinis. Pats mokslininkas prisipažįsta: „Esu duokiškėnas, svėdasiškių kaimynas. Gimiau ir augau kelių kilometrų atstumu nuo Malaišių, baigiau Svėdasų gimnaziją. Artima man gimtoji šnekta, patraukli žmogų taurinanti jo asmenybės ir kūrybos šviesa“⁷⁷. Be kita ko, jau trečiajame savo straipsnyje, rašytame 1959 m. rudenį, Vanagas teisingai nurodė, jog Vaižganto kūryboje „žmonės kilnios sielos, altruistai, moką aukotis už kitus, tampa susiję su gamta. Jie neišgalvoti, gyvenimiški, rašytojo apdovanoti visais žmogiškos prigimties bruožais“⁷⁸.

Tekstologinių darbų lauke ypač reikšmingas Valančiaus „Raštų“ dvitomis. „Lituanistinės bibliotekos“ serijoje 1972 m. išleisti du tomai, kuriems įvadą ir paaiškinimus parašė Vanagas, rodo aiškų rengėjo posūkį autentikos link. Sovietiniais laikais ne viena literatūrinio palikimo knyga išeidavo paženklinta nemažų kupiūrų. Uolūs ideologinio gryninimo sargai visuomet rasdavo tai, kas „netinkama“. Ne išimtis – ir minėtas Valančiaus dvitomis. Jį leidžiant ideologinės

⁷⁶ „Varant plačią tekstologijos vagą“, p. 5.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Vytautas Vanagas, „J. Tumas-Vaižgantas“, *Tarybinis mokytojas*, 1959 09 02, p. 4.

cenzūros sąlygomis neapsieita be nuostolių – jau iš parengto tomo buvo išmesti „Paaugusių žmonių knygelės“ pasakojimai apie Lietuvos žydus ir iš anuometinės Vengrijos į Žemaičius atkeliavusius, *vingrais* žmonių vadintus žolinių vaistų prekyvius (apsakymai „Vingrai“, „Cigonai“, „Žydai“). Kaip prisimena parengėjas, teko perdirbti leidinio įvadą, kuris redakcinės komisijos posėdyje buvo apšauktas tinkas ne sovietinei leidyklai, o išsivijios „Aidų“ žurnalui. Taigi teko laviruoti tarp ideologinę cenzūrą tenkinusios pozicijos ir istorinės tiesos⁷⁹.

2001–2003 m. išėjo Vytauto Vanago parengtas, Birutės Vanagienės redaguotas Valančiaus „Raštų“ pirmas ir antras tomai. Neabejotinai vertinga yra tai, kad bene pirmą kartą šio lietuvių autoriaus raštų leidybos istorijoje tekstai pateikiami dvejopai – kairėje knygos pusėje spausdinamas rankraščių ar pirmųjų leidimų transliteruotas autentiškas tekstas, dešinėje – kūrinys, perredaguotas bendrine kalba⁸⁰.

Į pirmą raštų tomą pateko grožinis Valančiaus palikimas: „Vaikų knygelė“, „Paaugusių žmonių knygelė“, „Palangos Juzė“, „Pasakojimas Antano tretininko“, taip pat į rinkinius neįėję kūriniai „Bičiuliai“, „Budrys ir jo priepuoliai“, „Dievobaimingas vaikiukas“ bei „Patarlės žemaičių“.

Paaiškinimuose, be kita ko, apibūdinama Valančiaus autograful būklė, nurodoma kūrinių saugojimo vieta, „Palangos Juzės“ leidybos istorija, pažymimi įvairūs rankraščių taisymai. Remiamasi nuostata, kad kol nėra pagrįstai įrodyta, jog giesmes „Palangos Juzėje“ įterpė ne jos autorius, o kažkas kitas, jos laikomos apysakos teksto dalimi⁸¹. Aptariami vietovardžiai ir istoriniai įvykiai, aiškinamos specifinės Valančiaus vartotos sąvokos (*vingrai*, *Žvėdų žemė* ir kt.).

⁷⁹ „Varant plačią tekstologijos vagą“, p. 5. – Beje, ir iš 1972 m. V. Vanago parengtos A. Klemento *Žemaitiškos giesmelės* vyr. redaktoriaus Kazio Ambraso pastangomis buvo išmesti, regis, ideologiškai nepavojingo poeto A. Klemento keturi eilėraščiai ir keliolika epigramų, žr. Jonas Pilypaitis, „Rožės ir miškai“, p. 343–345.

⁸⁰ Džiuljeta Maskulūnienė, „Motiejus Valančius, *Raštai* 1–2“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 341.

⁸¹ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, parengė Vytautas Vanagas, tekstus redagavo Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 811.

Antrame Valančiaus „Raštų“ tome, kuris, beje, parengtas laikantis tų pačių tekstų rengimo principų kaip ir pirmajame, sutelktas šio autoriaus hagiografinis palikimas: „Žyvatai šventųjų tų, kurių vardais žemaičiai užvis geba vadintis“ ir „Gyvenimai šventųjų Dievo“. Paaiškinimuose aptariamas „gyvenimų“ šaltinių klausimas, išskiriamos trys grupės: kankinių aktai, kankinių aprašymai ir legendiniai pasakojimai apie kankinius. Išsamiuose paaiškinimuose pristatoma „Žyvatų šventųjų“ ir „Gyvenimų šventųjų Dievo“ leidybos istorija, būtiniausi duomenys apie aprašomus šventuosius, aiškinami vietovardžiai, kitos realijos.

Taigi pradėti leisti Valančiaus „Raštai“, aprėpsiantys visą Žemaičių vyskupo kūrybinį palikimą, neabejotinai yra didelis kultūros įvykis, prie kurio žymia dalimi, parengęs pirmuosius du jų tomus, prisidėjo ir Vytautas Vanagas.

Apibendrinant galima teigti, kad Vanagas – plataus profilio literatūrologas. Per beveik penkiasdešimt literatūrinio darbo metų mokslininkas parašė svarių literatūros istorijos monografijų ir parengė reikšmingų tekstologinių darbų. Įpareigotas ir įsipareigojęs rašyti ne itin palankiomis sąlygomis, Vanagas išliko sąžiningas literatūros raidos analitikas, jautrus faktografas, išlaikantis kritišką distanciją, ieškantis preciziškos formuluotės, nugludinto žodžio, tikslaus atitikmens, raiškos ir minties dermės. Jo tekstuose prabyla ne žodžio ir minties poezija, o kultūrinė ir istorinė aplinka, humanistinės vertybės, asmeninės įžvalgos. Atsidėjęs nuolatiniam darbui, stropiai vykdydamas mokslininko priedermę fiksuoti, ieškoti, kaupiti ir apibendrinti literatūrinius faktus, literatūrologas neišdavė kadaise pasirinktos kūrybinės minties pozicijos. Jo sintetinantys literatūros istorijos darbai priskirtini prie fundamentalių mokslinių tyrinėjimų.

Įteikta 2005 12 07
Parengta 2005 12 08